

ВНУТРІШНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ РИМО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ В ПОВОЄННОМУ ЗАКАРПАТТІ

Власна історія Римо-католицької церкви Закарпаття, відмінні від решти західноукраїнських областей традиції й регіональна специфіка, яка визначалась не в останню чергу складом віруючих і кліру – в основному угорським за національним походженням, зумовили особливості внутрішніх трансформацій цієї конфесії в повоєнний період.

Ключові слова: Римо-католицька церква, клір, внутрішні трансформації, конфесія, національне походження.

Історія відносин Римо-католицької церкви (яка й досі відчутно впливає на політичні та релігійні процеси, що відбуваються в Україні) і радянського державно-партійного керівництва у повоєнний період залишається актуальною для історичної науки і сьогодні. В умовах проголошення незалежної Української держави та відповідних свобод у ній вітчизняні дослідники стали на шлях переосмислення державно-церковних відносин в цілому та в розрізі окремих конфесій. З'явилися праці, автори яких розглядають Римо-католицизм в контексті етноконфесійного розвитку України [1-10], регіональну історію цієї церкви, її відносини із органами влади [2], [10-13], але не до кінця з'ясованими залишаються згадані питання в повоєнному Закарпатті, яке було чи не найскладнішим з точки зору етноконфесійної ситуації регіоном.

Метою даної статті є з'ясування специфіки внутрішніх трансформацій Римо-католицької церкви у повоєнному Закарпатті, яка зумовлювалась власною історією конфесії, відмінними від решти західноукраїнських областей традиціями й регіональною специфікою, зумовленою не в останню чергу складом віруючих і кліру – в основному угорським за національним походженням.

Наявний стан Римо-католицької церкви у Закарпатті станом на кінець 1946 року окреслено у звіті Уповноваженого у справах релігійних культів по Закарпатській області С.М. Лямін-Агафонова: «Римо-католицька церква. Костьолів – 57, священників – 32, віруючих – понад 40 тис. (мадари). Церкву розбито на 4 архідияконати: Ужгородський, Виноградівський, Берегівський й Хустський. На чолі римо-католиків стоїть єпископальний вікарій, архідиякон прелат Пастор Федір Іванович, 1880 р. народження, мадяр, освіта вища – закінчив теологічну академію у Сату-Маре (Румунія). Посвячений у перший духовний сан 1903 р.» [14]. Про відношення цієї громади до влади доволі прозоро йшлося в таємній довідці начальника 2 відділу контррозвідки «СМЕРШ» 4 Українського фронту: «Римо-католицька церква об'єднує в основному угорське населення, однак тут є невелика кількість чехів і словаків. Богослужіння здійснюється латинською мовою. Римо-католики знаходяться під покровительством Папи Римського... У період угорської окупації священники римо-католицької церкви виступали проти комуністів, за зміцнення угорської влади, здійснювали молебни “про перемогу над ворогом”. Після приходу радянських військ духовенство римо-католицької церкви припинило. Помічено негативне ставлення римо-католицького духовенства до перспективи возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною» [14, Арк. 5]. Зрозуміло, що подібна позиція не могла блискавично змінитися на позитивну, але влада намагалася вирішувати свої завдання.

Керівник республіканської Ради у справах релігійних культів П.Я. Вільховий, зробивши особливий наголос на потребі виявлення у середовищі кліру окремих осіб чи угруповань, які могли б утворити «автокефальну» групу РКЦ Закарпаття, не підпорядковану Апостольській Столиці, визначив бажану лінію поведінки щодо римо-католиків області: «Тримайте цю церкву, так би мовити, “у тіні”: не вип’ячуючи її й не втрачаючи із виду» [14, Арк. 19 зв.].

Змушені визнати, що П. Вільховий був досить стриманий у своїх надіях щодо штучного створення автокефальної Римо-католицької церкви (групи, розламу, течії) у форматі УРСР і вважав її надзвичайно тривалим і складним процесом із невідомим кінцевим результатом [14, Арк. 40], [15, Арк. 251]. Таку ж думку мав Кремль й підпорядковане йому керівництво Ради у справах релігійних культів при РНК СРСР, адже усі спроби апарату РСРК вивчити настрої римо-католицького духовенства, а також пастви РКЦ на предмет виявлення нестійких осіб для організації автокефальної Римо-католицької церкви у республіці зазнали фіаско [2, с. 156].

На підставі проаналізованого нами документального матеріалу до групи римо-католицьких священиків Закарпаття другої половини 1940-х – початку 1950-х рр., які виступали (принаймні декларували це перед обласним Уповноваженим у справах релігійних культів) за «автокефалію» Римо-католицької церкви у форматі регіону та усієї УРСР можна віднести, на нашу думку: Д. Гошак, Ф. Ерні, Т. Завадник, М. Кізман, Кнауер, Я. Месарош, І. Моцейко, а їхніми опонентами, тобто прибічниками канонічного визнання зверхності Папи Римського й Апостольської Столиці, виступали більшість «ортодоксів» з місцевих католицьких священнослужителів. Очолювали це угруповання Ф. Пастор, Б. Буяло, Й. Пастор, А. Ріхтер та ін. [14, Арк. 165-166].

Задля обмеження впливів Римо-католицької церкви у краї радянська адміністрація звично для себе вже з перших кроків приєднання території Закарпаття до Радянської України вдалася до політичних репресій проти кліру РКЦ, маскуючи їх (поза) судовими вироками за кримінальними статтями. Репресій до кінця сталінської доби, за нашими підрахунками, зазнали 17 римо-католицьких священнослужителів області, тобто кожний другий священик.

Далеко не переконливі і досить дивні підстави використовувались для зняття з реєстрації громади або відмови в реєстрації. Так, у м. Рахів молитовний дім римо-католицької громади разом із ділянкою 2 га відібрали і передали окружному відділу культосвітніх установ тому, що віруючі перешкоджали рухові лісовозів, а діяльність самого костьола заважала роботі ОкрЛКСМУ, Окріп(б)У [16, Арк. 192-193]. У с. Бегань та с. Велика Батрадь Берегівського округу, с. Мокрому Тячівського округу молитовні будинки передали колгоспам для господарських потреб [16, Арк. 20-22].

Проте, Римо-католицька церква, незважаючи на всі зусилля радянської адміністрації, продовжувала зберігати міцні позиції у Закарпатті. Уповноважений у справах релігійних культів по Закарпатській області М.Ф. Распутько доповідав керівництву про зменшення кількості віруючих РКЦ й відвідувачів католицьких храмів, однак це було видаванням бажаного за дійсне. Зрештою, республіканське керівництво закидало це своєму ужгородському підлеглому, оскільки навіть у доповіді самого М.Ф. Распутька на республіканській нараді Уповноважених РСРК у квітні 1957 р. стверджувалося протилежне, а саме: «За останні роки кількість віруючих римсько-католицької й реформатської церков не лише не зменшилася, але [навпаки] дещо збільшилося» [14, Арк.16].

Апарат Ради у справах релігійних культів активно втручався також у внутрішнє конфесійне життя парафій РКЦ Закарпаття, через директиви впливав на процес виборів до костьольної ради таким чином, щоби до неї були обрані такі особи, які б «тримали у

своїх руках ксьондза», обернувши його відповідно на «ремісника, який обслуговує», своє (і влади) «слухняне знароддя» тощо [14, Арк. 171].

М.Ф. Распутько втілював власну програму дій щодо правління Ужгородської й Мукачівської спільнот РКЦ, до яких входили авторитетні особи з місцевої інтелігенції. Їхня присутність у керівництві, наголошував чиновник, сприяла «активізації діяльності окремих релігійних католицьких громад» і тому «необхідно, щоби колективи, де вони працюють, посилили б (через профспілку) виховну роботу й добилися відходу їх від активної релігійної діяльності, й це допомагатиме послабленню впливу римсько-католицької церкви на віруючих» [14, Арк. 123-124].

За умов радянського режиму «виховний вплив» так званих «трудових колективів» був не лише втручанням в особисте духовне життя віруючої людини, а й, як правило, зводився до жорстких адміністративних заходів, звільнення з керівної, а то й взагалі посади. Тому дистанціювання від релігійної активності було не усвідомленим кроком, здійсненим на засадах вільного вибору, а силуваною акцією, здійсненою під примусом – загрозою втрати роботи, керівної посади, внаслідок тиску «громадської думки», родинного оточення – у разі, якщо інші члени родини були залучені до «нового радянського життя» (були членами партії, комсомолу, громадськими активістами тощо).

Показовою по відношенню до римо-католицького керівництва була ситуація з адміністраторами РКЦ. Спочатку за «антирадянську діяльність», «розпалювання ворожечі» й «провокативну діяльність» серед духовенства й віруючих 29 травня 1952 р. на десять років позбавлення волі був засуджений Бернард Буял (наступний з черги після Федора Пастора), нелояльний адміністратора РКЦ Закарпаття (з невизнаними правами вікарного) [14, Арк. 158], [17, с. 63].

З арештом й засудженням Б. Буяла посада адміністратора РКЦ Закарпаття залишилася вакантною, але вже 5 квітня 1952 р. ужгородського Уповноваженого РСРК у черговий раз відвідав голова Ради римо-католицької громади обласного центру Штефан Бартфай. Разом з ним був парафіяльний священик с. Вишній Коропець Євген Сегеді. Йшлося про гіпотетичне перебирання останнім обов'язків адміністратора (вікарного) РКЦ Закарпаття. Є. Сегеді пред'явив чиновнику датований 22 березня 1949 р. лист-уповноваження Б. Буяла (звичайно, угорською мовою), у якому йшлося: «Призначаю Вашу превелебність своїм правонаступником у канцелярії вікарія. Усю владу, отриману від Франца Пастора, передаю. Цим правом управління маєте право користуватися з моменту, коли я з будь-якої причини не зможу виконувати прав вікарія» [14, Арк. 91-92]. Цілком очевидно, що це уповноваження було написано за умов жорсткого репресивного тиску влади на римо-католицьких священнослужителів Закарпаття, коли другий з черги адміністратор цієї конфесії з дня на день чекав цілком ймовірного арешту, й упродовж трьох років трималося у суворій таємниці.

Оприлюднення цього документа стало неприємною несподіванкою для чиновників. Адже М.Ф. Распутько навіть сподівався (після того, як затягнулася пауза після арешту Б. Буяла й не зголошувався до влади його наступник), що, оскільки центр Римо-католицької церкви області функціонує без жодних, на його думку, юридичних підстав, варто було б взагалі ліквідувати посаду адміністратора РКЦ. Тим більше неприйнятною для влади була особа Є. Сегеді, який мав почесне церковне звання від Папи Римського, а, крім того, був «вихідцем з родини закарпатського українця» [14, Арк. 164]. Щоб виграти час й отримати інструкції від керівництва, Уповноважений РСРК переніс подальшу розмову на 7 квітня 1952 р.

У визначений день відбулася повторна розмова з Є. Сегеді, який непогано володіючи українською, запевнив у своїй лояльності до влади: «Даремно Ви боїтесь допускати

мене в управління Римо-католицької церкви, я буду чесно виконувати обов'язки, буду чесним громадянином нашої Батьківщини, я вже з 1950 р. відзначаю день народження Сталіна й Леніна, у ці дні я правлю у костелі подячну службу й виголошую проповіді перед віруючими на честь Леніна й Сталіна. Щоби бути хорошим громадянином, вже вивчив російську мову, можу скласти щонайменше на "чотири", з цією метою я щоранку слухаю останні вісті по радіо» [14, Арк. 93]. Проте «зацікавлені органи» порадили не визнавати Є. Сегеді за вікарного та й П.Я. Вільховий у листі до свого ужгородського підлеглого від 26 квітня 1952 р. писав: «Враховуючи особливості римо-католицької церкви у Закарпатській області, вважаю, що посада адміністратора цієї церкви у даний час недоцільна, про що й сповіщаю свою думку» [14, Арк. 96].

Після Загорської церковної конференції 9 – 12 травня 1952 р. й, зокрема, участі у ній не лише делегатів Реформатської церкви Закарпаття, а й представників Римо-католицьких церков Латвії й Литви, які, таким чином, долучалися до офіційного радянського руху «прихильників миру», ставлення влади до проблеми потрібності/непотрібності посади адміністратора РКЦ Закарпаття кардинально змінилося. У сподіванні на призначення лояльного до режиму очільника римо-католиків краю союзна Рада у справах релігійних культів й санкціонувала Києву та Ужгороду заміщення вакантної посади адміністратора РКЦ Закарпаття.

На початку серпня 1952 р. М.Ф. Распутька відвідав мукачівський священнослужитель РКЦ М. Кізман разом зі своїм колегою Я. Месарошем (на той час священник католицької громади с. Бородівки Мукачівського округу). Духовні особи вирішили з'ясувати ставлення РСРК до можливого обіймання Я. Месарошем вакантної посади священнослужителя Ужгородської громади РКЦ. Чиновник не бачив перешкод для вирішення питання [14, Арк. 171-172].

Після реєстрації Я. Месароша священнослужителем римо-католицької громади обласного центру М.Ф. Распутько у листі від 23 вересня своєму київському керівництву наголошував на своїх наступних кроках щодо керівництва цієї конфесії у краї: «У подальшому мається на увазі зареєструвати гр[омадяни]на МІССАРОШ адміністратором римо-католицької церкви, що діє у Закарпатській області; проти цього "сусіди" не заперечують» [14, Арк. 109]. «Сусідами» у даному випадку назвали обласне управління МГБ по Закарпаттю. Не заперечував, безперечно, з санкції керівництва союзної РСРК, проти даної кандидатури й П.Я. Вільховий: «Стосовно адміністратора римсько-католицької церкви, тобто, щоби ксьондз Міссарош був зареєстрований у цій посаді, у нас заперечень немає» [14, Арк. 185]. Через рік після затвердження Яноша Месароша на цій посаді М.Ф. Распутько не змінив своєї думки і вважав, що адміністратор Римо-католицької церкви Закарпатської області «до заходів Радянської влади ставиться лояльно, прибічник непідпорядкування Ватикану й папі» [14, Арк. 199].

Заради справедливості варто відзначити, що загальна оцінка обласного чиновника становища й настроїв у середовищі кліру РКЦ Закарпатської області не зовсім адекватно відображали реальний стан справ. М.Ф. Распутько не володів угорською мовою (неприпустимий недолік в умовах Закарпаття), що заважало у спілкуванні з духовенством й релігійними спільнотами й правильному сприйняттю процесів, що відбувалися у середовищі закарпатських реформатів й римо-католиків – в основному угорців. Так само неадекватно оцінювалася ним й наявність серед закарпатських римо-католицьких священнослужителів не впливової «автокефальної» течії, нечисленні прибічники якої обрали для себе саме таку стратегію виживання власної конфесії за умов тоталітарного радянського режиму. Втім, щирість таких декларацій частини духовенства РКЦ Закарпаття була піддана серйозним випробуванням уже невдовзі після смерті радянського диктатора й, зрештою, не витримала перевірки часом.

Таким чином, дослідження основних засад антирелігійного курсу радянського керівництва щодо РКЦ у Закарпатті, їх впливу на стан і функціонування цієї конфесії у повоєнний період дозволило зробити наступні висновки.

Приєднавши в 1945 р. до складу УРСР територію Закарпаття, радянське керівництво розпочало наступ на діяльність конфесій, що функціонували в краї, в тому числі й на РКЦ, використовуючи перевірені в інших регіонах засоби для внесення розколу у католицьке середовище, розпалювання ворожнечі між парафіянами й їхніми душ-пастирями. Специфічне середовище католицького духовенства Закарпаття, радянська адміністрація УРСР і підпорядкований їй апарат Уповноваженого Ради у справах релігійних культів намагалися використати для створення маніпульованої владою автокефальної Римокатолицької церкви. Проте, незважаючи на появу серед закарпатських римо-католицьких священнослужителів не впливової і нечисленної «автокефальної» течії, вона була лише частиною стратегії виживання цієї конфесії за умов тоталітарного радянського режиму.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бондарчук П.М. Релігійність населення України у 40 – 80-х роках ХХ ст.: соціокультурні впливи, особливості, тенденції змін / Петро Миколайович Бондарчук. – К. : Інститут історії України НАН України, 2009. – 381 с.
2. Войналович В.А. Римокатолицькі громади в Україні у вимірах державної релігійної політики (друга половина 40-х – 50-і роки ХХ ст.) / В.А. Войналович // Історія України: Маловідомі імена, події, факти : [збірник статей]. – К. : Рідний край, 1999. – Вип. 7. – С. 151-158.
3. Войналович В. Обмежувальні заходи влади щодо римо-католицького духовенства в Україні: причини, механізм, наслідки (друга половина 40-х – 50-і роки ХХ ст.) / Віктор Анатолійович Войналович // Науковий вісник Полтавського університету споживчої кооперації України. Серія «Гуманітарні науки». – 2002. – № 2(6). – С. 64-71.
4. Войналович В. Політико-правові засади національно-релігійної політики в Україні кінця 50-х – першої половини 60-х років / Віктор Анатолійович Войналович // Історія України. Маловідомі імена, події, факти : [збірник статей]. Вип. 2. – К. : Рідний край, 1997. – С. 193-217.
5. Войналович В. Сталінська модель державно-церковних взаємин перших повоєнних років: український досвід / Віктор Анатолійович Войналович // Історія України. Маловідомі імена, події, факти : [збірник статей]. Вип. 25. – К. : Рідний край, 2004. – С. 237-253.
6. Войналович В.А. Партійно-державна політика щодо релігії та релігійних інституцій в Україні 1940 – 1960-х років: політичний дискурс / Віктор Анатолійович Войналович. – К. : Світогляд, 2005. – 741с.
7. Панченко П.П. Релігійні конфесії в Україні (40-і – початок 90-х рр.) / Петро Пантелеймонович Панченко ; [АН України, Ін-т історії України]. – К. : Б. в., 1993. – 49 с. – (Історичні зошити).
8. Панченко П.П. Релігійні конфесії в Україні в контексті історизму / Петро Пантелеймонович Панченко. – К. : Український Центр духовної культури, 2003. – 100 с.
9. Поїздник І.І. Історіографія розвитку відносин греко-католицької та римо-католицької церков у роки Другої світової війни / Інна Іванівна Поїздник // Український історичний журнал. – 2009. – № 4. – С. 184-198.
10. Фомиченко В. Римсько-католицька церква в Україні / В. Фомиченко // Людина і світ. – 1993. – № 6-7. – С. 36- 38.
11. Закарпаття в етнополітичному вимірі. – К. : ІПіЕНД імені І.Ф. Кураса НАН України, 2008. – 682 с.
12. Стоцький Я. Держава і релігії в Західних областях України: конфесійні трансформації в контексті державної політики 1944 – 1964 років / Ярослав Васильович Стоцький. – К. : ФАПА, 2008. – 510 с.
13. Стоцький Я. Римокатолицька церква в Західних областях України під тиском влади в хрущовський період / Ярослав Васильович Стоцький // Схід. – 2008. – № 5. – С. 73-78.
14. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. – Ф. 4648, Оп. 4, Спр. 17; Ф. 4648, Оп. 4, Спр. 105; Ф. 4648, Оп. 4; Спр. 15; Ф. 4648, Оп. 4, Спр. 83; Ф. 4648, Оп. 4, Спр. 208; Ф. 4648, Оп. 4, Спр. 56; Ф. 4648, Оп. 4, Спр. 81; Ф. 4648, Оп. 4, Спр. 97; Ф. 4648, Оп. 4, Спр. 83; Ф. 4648, Оп. 4, Спр. 105; Ф. 4648, Оп. 4, Спр. 105; Ф. 4648, Оп. 4, Спр. 97; Ф. 4648, Оп. 4, Спр. 105; Ф. 4648, Оп. 4, Спр. 97; Ф. 4648, Оп. 4, Спр. 121.
15. Галузевий державний архів Служби безпеки України. – Ф. 13, Спр. 928, Т. 1. – Арк. 55-56
16. Державний архів Закарпатської області. – Ф. Р-195, Оп. 14, Спр. 494, Ф.Р-195, Оп.14, Спр. 334.

17. Довганич О. У жорнах сталінських репресій: З історії ліквідації Греко-католицької церкви та її возз'єднання з Руською православною церквою, переслідування інших релігійних громад у 40 – 50-х роках ХХ ст. / О.Д. Довганич, О.В. Хланта; передмова В.В. Беда [Міжрегіональна академія управління персоналом, Закарпатська філія, юридичний факультет; Адвокатське бюро «Срібна земля»]. – Ужгород : Карпати; Гражда, 1999. – 126 с.: іл.
18. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф. 1, Оп. 23, Спр. 5069.

Л.И. Капитан

Внутренние трансформации Католической церкви в послевоенном Закарпатье

Собственная история Католической церкви Закарпатья, отличные от остальных западноукраинских областей традиции и региональная специфика, определяющаяся не в последнюю очередь составом верующих и клира – в основном венгерским по национальному происхождению, обусловили особенности внутренних трансформаций этой конфессии в послевоенный период

Ключевые слова: Католическая церковь, клир, внутренние трансформации, конфессия, национальное происхождение.

L.I. Captain

The Internal Transformation of the Catholic Church in the Post-war Transcarpathia

Own history of the Catholic Church in Transcarpathia, differently from the other areas of Western traditions and regional specificity, determined by not least the composition of the faithful and the clergy – mostly by the Hungarian national origin, caused especially internal transformations of this confession in the postwar period

Key words: Catholic Church, clergy, internal Transformation of, confession, national origin.

Стаття надійшла до редакції 11.09.2013.